

УДК 159.9

Титаренко Тетяна Михайлівна

доктор психологічних наук, професор,

дійсний член НАПН України,

головний науковий співробітник лабораторії

соціальної психології особистості,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

Київ, Україна

ORCID ID 0000-0001-8522-0894

tytarenkotm@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПОСТТРАВМАТИЧНИХ ОСОБИСТІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Розроблено оригінальну концептуальну модель соціально-психологічного супроводу постраждалих від воєнних дій. Супровід визначено як спеціально організовану діяльність, що забезпечує відновлення психологічного здоров'я та конструктивні особистісні трансформації. Розглянуто взаємозв'язок компонентів горизонтальної моделі соціально-психологічного супроводу: 1) реципієнта, споживача; 2) агента, тобто спеціаліста, групи, спільноти; 3) життєвої ситуації, що сприяє чи заважає взаємодії реципієнта і агента. Динамічну, вертикальну модель супроводу побудовано з урахуванням наступних компонентів: діагностико-цільового, операційно-інструментального, спільотно-комунікативного та оцінково-корекційного. Визначено функції компонентів: діагностико-цільового (оцінювання характеру травми, стану психологічного здоров'я реципієнта, ресурсів відновлення); операційно-інструментального (апробація інструментів, способів, стратегій супроводу); спільотно-комунікативного (залучення реальних і віртуальних мереж, груп самопомоги); оцінково-корекційного (моніторинг ефективності супроводу, коригування процедури, внесення змін до організації). З'ясовано інструменти супроводу: а) комунікативні практики покращення взаємодії агента і реципієнта; б) мультидисциплінарні заходи, що забезпечують готовність спільнот до надання підтримки, залучення реципієнта до спільного життя; в) фасилітація само- та взаємодопомоги. Проаналізовано дієвість стратегій супроводу: переінтерпретації життєвих випробувань, апробації нових практик взаємодії, подолання відчуження, розвитку толерантності до невизначеності. Засвідчено показники ефективності супроводу: 1) формування психологічної готовності до конструктивної взаємодії, 2) ступінь задоволеності якістю підтримки, 3) зростання рівня психологічного благополуччя реципієнтів, 4) професійна підготовка агентів супроводу та профілактика вигорання; 5) зростання популярності супроводження; 6) координація роботи міждисциплінарних команд, 7) здатність самостійного забезпечення спільнотою супроводжувальної взаємодії після завершення розробленої спеціалістами програми.

Ключові слова: соціально-психологічний супровід; психологічне здоров'я, особистісні трансформації, інструменти супроводу, стратегії супроводу, показники ефективності, вертикальна і горизонтальна моделі супроводу

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF POST-TRAUMATIC PERSONAL TRANSFORMATIONS

Tetyana M. Tytarenko

Doctor of Science in Psychology, Professor,

Full Member of National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

Chief researcher for the social psychology of personality laboratory,

Institute for Social and Political Psychology of NAES, Kyiv, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-8522-0894

tytarenkotm@gmail.com

Abstract. An original conceptual model of social and psychological support for war victims has been developed. Support is defined as a specially organized activity that provides psychological health recovery and constructive personal transformations. The interrelation of components of the horizontal model of social-psychological support is considered: 1) the recipient, that is, the consumer; 2) the agent, that is, the specialist, the group, the community; 3) a life situation that promotes or impedes the interaction of the recipient and the agent. The dynamic, vertical model of support is built with the

following components in mind: diagnostic-target, operational-instrumental, community-communicative and evaluation-corrective. The functions of the components were determined: diagnostic- target (assessment of the nature of the trauma, the state of the recipient's psychological health, recovery resources); operational-instrumental (approbation of tools, methods, strategies of support); community-communicative (involvement of real and virtual networks, self-help groups); evaluative-corrective (monitoring the effectiveness of support, adjusting the procedure, making changes to the organization). The support tools were clarified: a) communicative practices to improve the interaction of the agent and the recipient; b) multidisciplinary measures to ensure the readiness of communities to provide support, attract the recipient to community life; c) facilitation of self and mutual assistance. Performance indicators for the support are calculated: 1) form of psychological readiness before constructive interaction, 2) step of satisfaction with the choice of training, 3) improvement of the psychological well-being of the recipient, 4) professional training of support agents and burnout prevention 5) the growing popularity of support; 6) the work coordination of the multidisciplinary teams, 7) the community possibility to provide accompanying interaction on its own after completion of the program developed by specialists.

Keywords: social and psychological support; psychological health, personal transformations, escort tools, escort strategies, performance metrics, vertical and horizontal escort models.

Постановка проблеми. Вплив тривалої воєнної травматизації на велику кількість людей як у зонах державного контролю, так і на окупованих територіях досі залишається актуальним і недостатньо вивченим. Серед психологічних проблем воєнного і поствоєнного суспільства чи не найгострішою у найближчому майбутньому буде проблема пошуку можливостей оптимізації переходу до умов мирного життя різних категорій населення країни.

Крім ветеранів та членів їхніх сімей психологічної підтримки загалом і супроводу зокрема потребують мільйони людей на сході України, які щодня відчувають на собі наслідки російської агресії, а також вимушені переселенці. Їм нерідко бракує юридичної, медичної, фінансової допомоги. Вони гостро відчувають фізичну і психологічну небезпеку, самотність, відчуження, нерозуміння з боку суспільства їхніх нагальних потреб. За різними видами соціальної підтримки, яка сприяла би досягненню психологічного благополуччя, вони звертаються переважно до тих, кого добре знають, кому довіряють, тобто до членів власної сім'ї, друзів, побратимів, тоді як ресурси компетентного соціально-психологічного супроводу залишаються майже незапитаними.

Аналіз останніх досліджень. За даними японських психологів, люди, які пережили втрати, знаходяться серед тих, кому психологічна підтримка потрібна у першу чергу. Міждисциплінарне дослідження вимушених переселенців, які вижили після землетрусу на Сході Японії, показали, що насамперед потребують уваги ті, хто втратив членів сім'ї і друзів під час катастрофи (Teramoto S., Matsunaga A., Nagata S.). У той же час залишається мало вивченою специфіка психологічної підтримки відповідно до типу травми, тривалості травмування, наявності чи відсутності підтримувального середовища.

Психологічні служби країн НАТО протягом багатьох років займаються організацією комплексного супроводу людини, що брала участь у військових конфліктах. Кожна країна альянсу надає професійну психологічну підтримку військовим, сприяючи реадaptaції, поверненню до мирного життя. Важливим аспектом такої роботи є цілеспрямована підготовка військових, які ще перебувають у зоні бойових дій, до майбутнього повернення додому. З метою психологічної декомпресії створюються групи, що складаються з психіатрів, психологів, соціальних і медичних працівників, капеланів. Така профілактична робота сприяє посиленню життєстійкості, розвитку саморегулятивних навичок, активізації самостійності, ініціативи військових. Виявлено, що стимулювання лідерських якостей комбатантів покращує їх мотивацію, мислення, копінг та відновлює психологічне здоров'я (Vermetten, 2014). Актуальним завданням є дослідження можливостей організації подібної профілактичної роботи в Україні та аналіз складностей, що виникають при спробах адаптації досвіду натівських психологічних служб до наявних у нашому суспільстві та армії умов.

Американські ветерани мають стійкі упередження щодо цивільних осіб, які начебто не можуть адекватно оцінити їхній досвід та життєві перспективи, оскільки вони "не були там". Ветерани вважають себе інакшими, відмінними від решти суспільства ще й тому, що не бачать достатньої оцінки їхньої служби. Деякі побоюються, що, повернувшись до статусу цивільної особи, вони ніколи не відіграватимуть такої значущої ролі, як під час служби в армії. Конструктивним шляхом розв'язання проблеми, за даними дослідників, є зміна парадигми, що передбачає акцентування уваги на атрибутах однаковості з невійськовими групами, а не розбіжності. Визнання рис схожості, подібності допомагає ветеранам знов відчути власну нормальність. Це додає оптимізму в оцінці власної здатності покращувати соціально-економічний статус [D. Kranke].

За даними М.Чернявської, найвищий рівень відчуження учасники бойових дій відчувають по відношенню до суспільства, інших людей та роботи, а найнижчий – по відношенню до себе та сім'ї. Відповідно, дієвим інструментом подолання відчуження є комплексна стратегія поступового відновлення діалогу ветерана зі світом, життям, собою та сенсом [, с.161-169]. Потребують подальшого дослідження можливості соціально-психологічного супроводу, який має відігравати ключову роль у розробці ефективних стратегій реадaptaції.

Зазвичай значення спільноти у пристосуванні ветеранів до мирного життя підкреслюється у психологічних дослідженнях. Так, американські колеги доводять, що для студентів-ветеранів крім наявності персоналу, який спеціально працює з ними, та фінансової підтримки, значущими агентами реінтеграції є такі дві спільноти як їхні сім'ї та інші ветерани (Young, 2019).

Водночас зустрічаються і роботи, в яких досліджується шкідливість довготривалого супроводу ветеранів. У статті, що базується на зібраних в Ліберії даних, йдеться про обурення громади з приводу довготривалої підтримки колишніх учасників бойових дій. На думку автора, супровід певною мірою стигматизує комбатантів та утруднює їхню реінтеграцію у повсякденне соціальне, економічне та політичне життя (R. MCMULLIN с.386). Отже, роль спільноти у соціально-психологічному супроводі залишається одним із нерозв'язаних аспектів проблеми.

Мета статті – розробка концептуальної моделі соціально-психологічного супроводу, що передбачає специфікацію поняття, визначення його структурних характеристик, векторів спрямування, стратегій супроводження та показників ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У тезаурусі, що охоплює психологічну лексику посттравматичних особистісних трансформацій, крім кластеру понять, що включає соціальну підтримку, психологічну допомогу [Crone, 2019; del Mar Chavarría Soto, 2019], реабілітацію, [Соціально-психологічні..., 2019], є не менш значущий кластер, у якому розглядаються концепти супроводу, соціального і психологічного. Супроводжувати, як вказано у тлумачному словнику, означає бути поруч, іти разом із ким-небудь як супутник [1, с. 851]. Термін «соціальний супровід» як базовий для галузі соціальної роботи та педагогіки є технологією, спрямованою на підтримку людини чи спільноти, надання кваліфікованої допомоги, оптимізацію життєдіяльності, відновлення здатності до повноцінного соціального функціонування (Капська,...). У супроводі передбачається певний баланс безпосередньої та опосередкованої підтримки людини на відміну від психологічної допомоги, яку надає безпосередньо родич, друг, колега, сусід, член сім'ї постраждалого, а також психолог, лікар, соціальний працівник.

Концепт соціально-психологічного супроводу специфікує інтегральну – соціальну і психологічну – підтримку людини і є базовим у контексті посттравматичних особистісних трансформацій. Завдяки відновленню внутрішніх ресурсів та наданню ресурсів додаткових супровід підсилює здатність справлятися з проблемами, стаючи медіатором покращення психологічного здоров'я людини. Він спрямований на оптимізацію взаємодії людини з

близьким і віддаленим оточенням: родичами, сусідами, друзями, колегами, членами територіальних, релігійних та інших спільнот.

Опосередкований спільнотою соціально-психологічний супровід є трифазним процесом: це, по-перше, безпосередня допомога особі; по-друге, допомога особі у її залученні до спільноти; по-третє, це підтримка спільноти у її прагненні допомагати особі та іншим спільнотам. Характеристиками такого супроводу є екологічність, недирективність, зануреність у повсякденне життя супроводжуваного, наявність особливих довірчих стосунків між тими, кого супроводжують, і тими, хто супроводжує. Середовищем супроводу ветеранів зазвичай є групова взаємодопомога, взаємодія комбатантів, побратимів, волонтерських об'єднань.

Обираючи форми супроводу, спосіб контактування з постраждалим, важливо орієнтуватися на ступінь травмування та актуальний рівень психологічного здоров'я особистості. Спрямованість супроводу, зорієнтованого на підтримку і відновлення психологічного здоров'я, може бути різною. Це, наприклад, сприяння професійному апгрейду, що передбачає відновлення на роботі, нове працевлаштування, навчання, професійну переорієнтацію та перекваліфікацію, відкриття власної справи. Не менш важливим є й сприяння апгрейду у сфері близьких стосунків. Йдеться про подолання відчуження, непорозуміння, ціннісних розбіжностей з родичами, колишніми колегами, друзями, про зусилля, спрямовані на збереження сім'ї, допомогу після розлучення [Титаренко].

Розглянемо горизонтальну структуру супроводу, яка розгортається на поверхні життя особистості (рис.1). Вона складається як мінімум з трьох компонентів – агента, реципієнта і ситуації – між якими відбувається взаємодія. Агентом здійснення соціально-психологічного супроводу може бути і близька людина, і психолог, і соціальний працівник, і спільнота, а реципієнтом, споживачем, «юзером» - особистість, яку супроводжують, чи спільнота, яка потребує супроводження. Третя сторона супроводжувальної взаємодії – реальна життєва ситуація, яка певним чином впливає на характер, спрямованість, інтенсивність взаємодії, рівень її конструктивності.

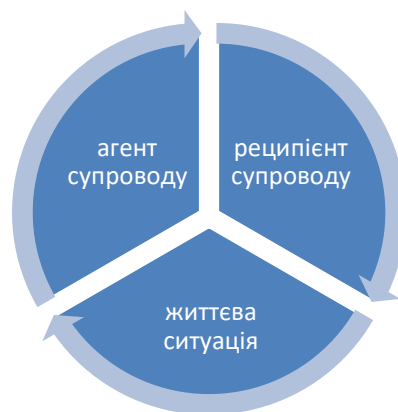

Рис.1. Модель горизонтальної структури соціально-психологічного супроводу

Інший спосіб побудови моделі супроводу можливий, коли за основу береться її процесуальна, динамічна функціональність. У такому випадку соціально-психологічний супровід розглядається перш за все як процесуальне явище, мінливе, динамічне, цілеспрямоване і досить тривале. Відповідно структуру супроводу можна представити як послідовне розгортання окремих етапів, кожен з яких має свою мету і спрямованість. Така структура априорі рухлива, і зміст її трансформується на кожному наступному етапі.

Розглянемо, як саме етапи супроводу водночас стають компонентами його структури (рис.2).

1. На діагностико-цільовому етапі оцінюються рівень травматизації постраждалих, їхні очікування, актуальні запити. Вивчаються також ресурси супроводжувальної команди. З'ясовується діапазон майбутніх особистісних трансформацій агентів супроводу. Все це сприяє постановці цілей супроводу та пошуку шляхів їх досягнення.

2. На операційно-інструментальному етапі апробуються інструменти, засоби, прийоми супроводжувальної взаємодії. Всі ці форми роботи мають бути, по-перше, адекватними запитам і потребам реципієнта; по-друге, мають відповідати можливостям агентів; по-третє, мають враховувати обмеження, що вводить реальна життєва ситуація. У деяких випадках до інструментарію включається низка просвітницьких та психогігієнічних заходів, спрямованих на близьке оточення людини, що здійснює її підтримку. В результаті оцінки проміжних результатів розробляються інноваційні діагностичні прийоми та психоедукативні матеріали.

3. На спільотно-комунікативному етапі акцент робиться як на опосередкованості впливів через спільноти, так і на взаємодії професіоналів з різноманітними спільнотами в які вже включена чи потенційно може бути включена постраждала людина. Йдеться про реальні і віртуальні комунікативні мережі, групи взаємодії та самопомоги. Фахівці команди супроводу методично супроводжують певні цільові групи, здійснюють консультативну роботу, що підтримує мотивацію учасників процесу та сприяє переорієнтації практик подолання з деструктивних на конструктивні.

4. На оцінково-корекційному етапі здійснюється моніторинг ефективності взаємодії агента і реципієнта, аналізуються результати переінтерпретації та інтеграції травматичного досвіду. Відбувається коригування неефективних та розробка нових копінгів, що сприяють ресоціалізації постраждалих. Моделюються перспективи та визначаються подальші пріоритетні напрями соціально-психологічного супроводу.

Рис. 2. Модель вертикальної структури соціально-психологічного супроводу

Успішне виконання функцій соціально-психологічного супроводу передбачає виділення основних способів його організації, що є водночас векторами його спрямування.

Узагальнюючи дані наших досліджень соціально-психологічних технологій реабілітації, вважаємо, що основними способами організації соціально-психологічного супроводу є

- пряма, безпосередня підтримка людини, що забезпечує відновлення після травматизації;

- опосередкована підтримка через активізацію роботи спільнот, державних і недержавних інституцій, що створює потенційне середовище конструктивних особистісних трансформацій;
- соціальні мережі, реальні і віртуальні, з подальшим впливом на їхню розгалуженість, глибину та інтенсивність контактів, що підживлює комунікативні ресурси особистості;
- практики взаємо- та самопідтримки і допомоги, що сприяє поступовому зростанню самостійності і відповідальності особистості за подальший плин власного життя, його перспективи.

Корисними інструментами травмочутливого соціально-психологічного супроводу є комунікативні практики взаємодії та підтримки, а також фасилітація само- та взаємодопомоги. Серед інструментів супроводу слід назвати мультидисциплінарні заходи, що забезпечують взаємодію спільнот між собою, їхню готовність до надання підтримки своїм членам, активність у залученні особистості до спільнотного життя. Постраждали більшою мірою залучаються до спільної діяльності, спрямованої на відновлення їхнього психологічного здоров'я, більше беруть на себе відповідальність, краще реінтегруються у суспільне життя за умови, що у роботі з ними беруть участь одночасно кілька агентів соціально-психологічного супроводу (професіонали-психологи, члені сімей, волонтерські об'єднання тощо).

За відсутності можливостей оперативного звернення до спеціаліста, для учасників бойових дій, членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб стануть у нагоді віртуальні консультації з використанням таких засобів зв'язку як скайп, вайбер, ватс-ап, месенджери тощо. Завдяки перегляду і подальшому обговоренню рекомендованих спеціалістом фільмів, відеосюжетів, імпровізованих інсценізацій відбувається переосмислення травматичних подій та інтеграція пережитого [Посібник].

Розглянемо стратегії соціально-психологічного супроводу особистості. Найбільш ефективною стратегією, за свідченням учасників тренінгів і консультативних індивідуальних сесій, є спільні переінтерпретації пережитих випробувань у літературній, образотворчій, театралізованій формах (розповіді, терапевтичні сесії, пости і коментарі у соціальних мережах, казки, оповідання, вірші, драматизації, малюнки, інсталяції тощо). Ця стратегія у різних її формах допомагає людині відредагувати своє попереднє ставлення до пережитого і побачити нові, життєствердні аспекти набутого досвіду.

Вагомою є також стратегія апробації більш конструктивних способів взаємодії з сімейним, дружнім, професійним оточенням, з побратимами, односельцями, знайомими з соціальних мереж. Після обговорення широкого спектру способів встановлення і збереження контактів, вирішення конфліктів у процесі консультацій, бесід, групових дискусій відбувається подальша апробація набутих навичок у реальному житті, під час переформатування стосунків.

Учасники супроводжувальної взаємодії наголошують також на значенні стратегії розвитку толерантності до невизначеності, що передбачає поглиблення індивідуальної відповідальності за все, що відбувається, зміну ставлення до причин і наслідків певних подій, зростання готовності вчитися на власних помилках.

Навчання спеціалістів, що забезпечують його ефективність, має організовуватися з урахуванням їхньої професійної компетентності, відповідальності, зацікавленості та відсутності релігійних, етнічних, гендерних, політичних та інших упереджень. Не менш важливими є і такі особистісні якості членів супроводжувальної команд як самоприйняття, емпатійність, оптимістичність, високий самоконтроль, толерантність, готовність до компромісів.

До показників ефективності соціально-психологічного супроводу можна віднести наступні. 1. Формування стійкої психологічної готовності реципієнтів до конструктивної взаємодії на всіх етапах супроводу. 2. Ступінь задоволеності або розчарування супроводжуваних щоденною підтримкою, яку вони отримують від інших (DeLongis &

Holtzman). 3. Зростання рівня психологічного благополуччя реципієнтів (Tennant et al. 2007). 4. Професійна підготовка і перепідготовка агентів супроводу, профілактика вигорання. 5. Збільшення запитаності, затребуваності супроводження. 6. Координація роботи міждисциплінарних команд, спільнот, організацій. 7. Здатність самостійного забезпечення спільнотою конструктивної супроводжувальної взаємодії після завершення розробленої спеціалістами програми.

Обмеження дослідження. Характеристики дизайну на аналітико-концептуальному етапі дослідження, представленою у даній роботі, передбачали насамперед теоретичний аналіз та інтерпретацію раніше отриманих результатів. Подальшого емпіричного дослідження потребує динаміка особистісних трансформацій, що відбуваються внаслідок супроводжувальної взаємодії.

Практична/соціальна значущість дослідження. Отримані результати сприятимуть поглибленню уявлень про можливості соціально-психологічного супроводу як ефективного опосередкування взаємодії постраждалих осіб з суспільством, забезпечення більш ефективної підготовки та інтеграції зусиль психологів-практиків, соціальних працівників, інших фахівців.

Висновки. Будучи спеціально організованою діяльністю, соціально-психологічний супровід є медіатором конструктивних особистісних трансформацій та реінтеграції до умов мирного життя. Ефективний супровід передбачає відновлення психологічного здоров'я, професійну самореалізацію, збереження та поглиблення стосунків з оточенням та підсилює здатність справлятися з проблемами завдяки відновленню внутрішніх ресурсів та наданню ресурсів додаткових. Характеристиками супроводу є комплексність, тривалість, систематичність, опосередкованість взаємодії агента і реципієнта через організацію підтримки з боку оточення.

Горизонтальна модель соціально-психологічного супроводу складається з таких компонентів: 1) реципієнта, споживача, «юзера», якого супроводжують; 2) агента, тобто спеціаліста, групи, спільноти, задіяних у супроводі; 3) життєвої ситуації, що сприяє чи заважає взаємодії реципієнта і агента.

Компонентами вертикальної моделі супроводу, що виступають в якості послідовних етапів його розгортання, є діагностико-цільовий, операційно-інструментальний, спільотно-комунікативний та оцінково-корекційний. Діагностико-цільовий компонент передбачає оперативне професійне дослідження характеру травми, стану психологічного здоров'я реципієнта, ресурсів відновлення. Операційно-інструментальний передбачає підбір форм, методів, способів організації супроводу. Спільотно-комунікативний передбачає залучення реальних і віртуальних мереж, груп самодопомоги для здійснення тривалого опосередкованого впливу. Оцінково-корекційний передбачає моніторинг ефективності супроводу та внесення необхідних змін до його організації.

Інструментами травмочутливого соціально-психологічного супроводу є а) комунікативні практики покращення взаємодії агента і реципієнта; б) мультидисциплінарні заходи, що забезпечують взаємодію спільнот, їхню готовність до надання підтримки, залучення постраждалої особистості до спільнотного життя; в) фасилітація само- та взаємодопомоги, спрямованої на відновлення психологічного здоров'я та реінтеграцію у суспільне життя.

Серед стратегій соціально-психологічного супроводу показали свою дієвість стратегія переінтерпретацій життєвих випробувань, стратегія апробації нових конструктивних способів взаємодії з оточенням, стратегія розвитку толерантності до невизначеності, стратегія активізації життєстійкості, стратегія подолання відчуження.

Показниками ефективності соціально-психологічного супроводу є формування психологічної готовності до конструктивної взаємодії, ступінь задоволеності якістю підтримки, зростання рівня психологічного благополуччя реципієнтів, професійна підготовка агентів супроводу та профілактика вигорання; зростання запитаності

супроводження; координація роботи міждисциплінарних команд, здатність самостійного забезпечення спільнотою супроводжувальної взаємодії після завершення розробленої спеціалістами програми.

Напрями подальших розвідок. Буде розроблено комплекс діагностичних методик для дослідження ефективності соціально-психологічного супроводу та емпірично визначено ландшафти особистісних трансформацій учасників бойових дій.

Висловлюю щиро **подяку** Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, за сприяння якого забезпечено фінансування та виконання комплексної теми наукового дослідження «Соціально-психологічний супровід постраждалих від воєнних дій у період переходу до умов мирного життя» (номер державної реєстрації НД №0119U000141).

Список використаних джерел

- Білодід, І.К. (Ред.) (1978). *Академічний тлумачний словник української мови (СУМ-11)* т.9. К.: Наукова думка.
- Капська, А.Й. (2012). *Соціальний супровід різних категорій сімей і дітей*. К.: Центр учбової літератури.
- Мушкевич, М. І. (2011) Поняття супроводу у сучасній психологічній науці. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. XIII (1), 287–294.
- Титаренко, Т.М. (Ред.) (2019). *Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- Титаренко, Т.М. (2018). *Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації*. Кропивницький : Імекс-ЛТД.
- Crone, D.M., Sarkar, M., Curran, T., Baker, S.M., Hill, D., Loughran, E.A., Dickson, T., & Parker, A. (2019, January) Mental Health first aid for the UK Armed Forces. *Health Promotion International*. 35 (1). 132-139. Retrieved from <https://academic.oup.com/heapro/advance-article-abstract/doi/10.1093/heapro/day112/5304750>
- del Mar Chavarria Soto, M. (2019). *Understanding the Effects of a Mindful Yoga Intervention on the Psychological Well-Being of Student Veterans*. (Doctoral Dissertation). University of Northern Colorado, Greeley, USA. Retrieved from <https://digscholarship.unco.edu/dissertations/604>
- De Longis A., & Holtzman S. (2006). Coping in Context: The Role of Stress, Social Support, and Personality in Coping. *Journal of Personality*, 73(6):1633-1656.
- Kranke, D., Eloersch, J., Dobalian, A.(2019, February). Identifying Aspects of Sameness to Promote Veteran Reintegration with Civilians: Evidence and Implications for Military Social Work. *Health Social Work*, 44(1). 61-64. Retrieved from <https://academic.oup.com/hsw/advance-article/doi/10.1093/hsw/hly036/5245894>,
- Mcmullin J. (2013). Integration or separation? The stigmatisation of excombatants after war. *Review of International Studies*, 39. 385-414.
- Tennant, R, Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Jozeph, S., Weich, S., Parkinson, J., Secker, J., Steward-Brown, S. (2007). The Warwick-Edinburgh Mental Well-being Scale (WEMWBS): development and UK validation. *Health and Quality of Life Outcomes* 5(63). Retrieved from // <https://doi.org/10.1186/1477-7525-5-63>
- Teramoto, C., Matsunaga, A. & Nagata, S. (2015). Social support in earthquake survivors. *Japan Journal of Nursing Science*, 12. 320-329.
- Vermetten, E., Greenberg, N., Boeschoten, M.A., Delahaije, R., Jetly, R., Castro, C.A., & McFarlane, A.C. (2014, August). Deployment-related mental health support: comparative analysis of NATO and allied ISAF partners. *European Journal of Psychotraumatology*, 5, Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3402/ejpt.v5.23732>

Young, S. L. & Phillips, G. A. (2019). Veterans' Adjustment to College: A Qualitative Analysis of Large-Scale Survey Data. *College Student Affairs Journal*. 37(1). 39-53.

References

- Bilodid, I.K. (Red.) (1978). Akademychnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy (SUM-11)[Academic Interpretative Dictionary of the Ukrainian Language]. t.9. K.: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
- Crone, D.M., Sarkar, M., Curran, T., Baker, S.M., Hill, D., Loughran, E.A., Dickson, T., & Parker, A. (2019, January) Mental Health first aid for the UK Armed Forces. *Health Promotion International*. 35 (1). 132-139. Retrieved from <https://academic.oup.com/heapro/advance-article-abstract/doi/10.1093/heapro/day112/5304750>
- De Longis A., & Holtzman S. (2006). Coping in Context: The Role of Stress, Social Support, and Personality in Coping. *Journal of Personality*, 73(6):1633-1656.
- del Mar Chavarria Soto, M. (2019). *Understanding the Effects of a Mindful Yoga Intervention on the Psychological Well-Being of Student Veterans*. (Doctoral Dissertation). University of Northern Colorado, Greeley, USA. Retrieved from <https://digscholarship.unco.edu/dissertations/604>
- Kapska, A.I. (2012). Sotsialnyi suprovod riznykh katehorii simey i ditey [Social support for different categories of families and children]. K.: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
- Kranke, D., Eloersch, J., Dobalian, A. (2019, February). Identifying Aspects of Sameness to Promote Veteran Reintegration with Civilians: Evidence and Implications for Military Social Work. *Health Social Work*, 44(1). 61-64. Retrieved from <https://academic.oup.com/hsw/advance-article/doi/10.1093/hsw/hly036/5245894>,
- Mcmullin J. (2013). Integration or separation? The stigmatisation of excombatants after war. *Review of International Studies*, 39. 385-414.
- Mushkevych, M. I. (2011) Poniattia suprodu u suchasnyy psykholohichnyy nausty [The concept of support in modern psychological science]. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii [Problems of General and Educational Psychology]. XIII (1), 287–294. [in Ukrainian].
- Tennant, R, Hiller, L., Fishwick, R., Platt, S., Jozeph, S., Weich, S., Parkinson, J., Secker, J., Steward-Brown, S. (2007). The Warwick-Edinburgh Mental Well-being Scale (WEMWBS): development and UK validation. *Health and Quality of Life Outcomes* 5(63). Retrieved from // <https://doi.org/10.1186/1477-7525-5-63>
- Teramoto, C., Matsunaga, A. & Nagata, S. (2015). Social support in earthquake survivors. *Japan Journal of Nursing Science*, 12. 320-329.
- Tytarenko, T.M. (2018). Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii [Psychological health of the individual: self-care in the face of prolonged traumatization]. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. [in Ukrainian].
- Tytarenko, T.M. (Red.) (2019). Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii vidnovlennia osobystosti pislia travmatychnykh podii [Socio-psychological technologies of personality recovery after traumatic events]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. [in Ukrainian].
- Vermetten, E., Greenberg, N., Boeschoten, M.A., Delahaije, R., Jetly, R., Castro, C.A., & McFarlane, A.C. (2014, August). Deployment-related mental health support: comparative analysis of NATO and allied ISAF partners. *European Journal of Psychotraumatology*, 5, Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3402/ejpt.v5.23732>
- Young, S. L. & Phillips, G. A. (2019). Veterans' Adjustment to College: A Qualitative Analysis of Large-Scale Survey Data. *College Student Affairs Journal*. 37(1). 39-53.

